

რუსულან კაშია

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (XVIII ს. II ნახევარი)

რუსეთის იმპერია საუკუნეების მანძილზე ცდილობდა სამხრეთისაკენ საზღვრების გაფართოებას. შავ ზღვასა და კავკასიის ბაზრებზე გაბატონების ცდებმა განსაკუთრებით აქტიური ხასიათი მიიღო 1750 წლიდან, როდესაც ამოქმედდა ე. წ. “დარიალის გზა”. საქართველოს სამეფო-სამთავროები რუსეთის სავაჭრო ცენტრებს უმოკლესი გზით დაუკავშირდნენ. XVIII საუკუნის II ნახევარში ამიერკავკასიაში რუსული და რუსეთის გზით შემოსული საქონელი გამოჩნდა.

გეორგიევსკის ტრაქტატის მეთერთმეტე არტიკული ქართველ ვაჭრებს რუსეთის ქალაქებში ვაჭრობის თავისუფლებას აღუთქვამდა: “ვაჭრობასა ქართლისა, და კახეთისა აქვს თავისუფლებაჲ, რათა განავაჭროს სავაჭრო თვისი რუსეთსა შინა და ისარგებლონ მითვე სიმართლითა და პატივისცემითა, რომლითაც მკვიდრნი რუსეთისანი სარგებლობენ ...” (ი. ცინცაძე, 1960, გვ. 226).

საქართველოსა და რუსეთს შორის ორი ძირითადი სავაჭრო გზა არსებობდა: ერთი დარიალის ხეობით მოზდოკამდე, მეორე — თბილისი-ბაქო-ასტრახანისა. დარიალის ხეობით გზა მთავორიანი და მძიმე იყო, სამაგიეროდ შედარებით მოკლე (მ. სამსონაძე, 1980, გვ. 122).

ამ პერიოდის მზითვის წიგნებსა და ქართულ ისტორიულ საბუთებში ჩნდება რუსეთიდან შემოსული ნივთები: “რუსული ზანდუკი“, “მოჭედილი რუსულეზო ოთხთავი“, “სტოლის სერვიზი დუჟინი“, “ფრანგული საკაბეები“, “განდიდური ავეჯი“, “სპანსკის სარკეები“ და სხვ. (მასალები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიისათვის, მზითვის წიგნები, 1974).

რუსეთისათვის ამიერკავკასია უნდა გამხდარიყო ნედლეულის ბაზა, რომელიც იმპერიის მზარდ მრეწველობას პროდუქციით მოამარაგებდა. აბრეშუმი, საღებავები (განსაკუთრებით ენდრო), ბამბა, ბამბის ქსოვილები, აღმოსავლური ხელოსნობის ნაწარმი რუსეთის ბაზარზე დიდი მოთხოვნილებით სარგებლობდა (მ. სამსონაძე, 1980, გვ. 123).

ინტენსიური ხასიათი მიიღო ქართველი ვაჭრების მიმოსვლამ რუსეთის ქალაქებში, განსაკუთრებით მოზდოკსა და ასტრახანში, მაკარიევოსა და ნიჟეგოროდის ბაზრობებზე.

“დარიალის გზის“ გახსნას წინ უძღოდა ქართული ახალშენების გაჩენა ჩრდილო კავკასიის ქალაქებში: ყიზლარსა და მოზდოკში (დ. კაციტაძე, 1982, გვ. 51). 1799 წლით დათარიღებული საბუთით დასტურდება მოზდოკში ქართული ეკლესიის არსებობა (ვ. გამრეკელი, 1968, გვ. 121). მოზდოკი ერთგვარ საშუაშაველო პუნქტის როლს ასრულებდა რუსეთის ქალაქებსა და საქართველოს შორის. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ ისტორიულ საბუთებში ნათლად ჩანს, რომ თბილისელ ვაჭრებს რუსეთის ბაზრებზე გაჰქონდათ როგორც

ადგილობრივი, ასევე ირანული, ამიერკავკასიის ქალაქებიდან შემოტანილი საქონელი.

1796 წელს დაწერილი წერილი სტეფან ასლანოვისა მანუჩარ მდივნისადმი გვაწვდის საინტერესო მასალას საბაზრო, ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების შესახებ. საბუთიდან ვიგებთ, რომ ასლანოვი (ქართული გვარები მეტწილად რუსული დაბოლოებით არის მოხსენიებული) ცნობილი საქმოსნის – მანუჩარ თუმანიშვილის სავაჭრო წარმომადგენელია, რომელიც აკონტროლებს თუმანიშვილის სავაჭრო კავშირებს ამიერკავკასიასა და რუსეთში. საბუთიდან ვიგებთ, რომ ასლანოვს მოზდოკში ჩაუტანია “730 თუმნის ზარბაბი (აბრეშუმი)“, იქ ნაყიდი “ფრანგის ჩითი“ კი ბაქოში წაუღია იქაურ ვაჭრებთან, რომელთაც “ამხანაგებს“ უწოდებს. იმავე დოკუმენტში ჩანს, რომ ასლანოვის სავაჭრო პარტნიორია იმ დროისათვის ცნობილი თბილისელი ვაჭარი [ხადაკონანთ] კარაბიტა. საბუთში ვკითხულობთ: “კარაბიტა ხოიდან [ქალაქი აზერბაიჯანში] ჩამოვიდა, მოზდოკს განდიდური გამიყიდნია, თანხას გამოვატენევ“ და ა. შ. (ნ. ბერძენიშვილი, 1953, №388).

1782 წლის საბუთით უცნობი პირი წერს, რომ მას კარაბიტასთან ერთად მოზდოკში გაუყიდა შირაზის ტყავი, შემდეგ ბაქოში ჩაუტანიათ რუსეთში შექმნილი საქონელი, მათ შორის რუსული “სტოლის სერვიზები“ და “ფრანგული სარკეები“. დოკუმენტით ჩანს, რომ კარაბიტამ სავაჭრო თანხა - თავნი მანუჩარ თუმანიშვილისაგან მიიღო (ნ. ბერძენიშვილი, 1953, №389).

ჩვენთვის საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს 1795 წელს ერევანში მოვაჭრე უცნობი პირის წერილი ისაია-აღასადმი [იგულისხმება ისაია დათუაშვილი, გვარჯილის საწარმოს მფლობელი]. ვაჭარი აცნობს ისაია-აღას ერევანში სავაჭრო საქმიანობის შესახებ და წერს, რომ ელოდება ნავაჭრით რუსეთში წასულ პარტნიორებს - “ამხანაგებს“ არუთინასა და ასლანას (ნ. ბერძენიშვილი, 1953, №382).

ამდენად, აღნიშნულ პერიოდში თბილისელი ვაჭრები რუსეთსა და ამიერკავკასიას შორის საშუამავლო როლს ასრულებდნენ. რუსეთის გზით შემოსული საქონელი თბილისის გავლით ამიერკავკასიის ქალაქებსა და ირანში გადიოდა. დასტურად განვიხილოთ რამდენიმე ისტორიული საბუთი: 1797 წ. სტეფან ტერ-შამოვანოვის წერილიდან ჩანს, რომ იგი ასტრახანში ვაჭრობს და თავის “ბატონსა“ და ამავე დროს საქმიან პარტნიორს მანუჩარ თუმანიშვილს უგზავნის იმ საქონლის ნუსხას, რაზეც რუსეთის ბაზრებზე მოთხოვნა იყო და კარგად იყიდებოდა. ამ საქონელს შორის მითითებულია “ხოის ჩითი“, ირანიდან შემოტანილი ყვითელი აბრეშუმი, ჩაი და ა. შ. (ნ. ბერძენიშვილი, 1953, №396).

საქონლის ნუსხაში, რომელიც თბილისელ “ამხანაგებს“ მიაქვთ მაკარიევოს ბაზრობაზე (ნიჟეგოროდი), გარდა ადგილობრივი ბეწვეულისა და მაუდისა, მითითებულია ირანისა და შემახის აბრეშუმი, ხოლო იქ შექმნილი წითელი მაუდი (აღლი 11 მანეთად) და ფრანგული ატლასი თბილისში ჩამოაქვთ სავაჭროდ (ნ. ბერძენიშვილი, 1953, №400).

ისტორიული მასალა იძლევა ნათელ დადასტურებას, რომ XVIII საუკუნის II ნახევარში არსებობდა ჩამოყალიბებული სავაჭრო ქსელი ამიერკავკასიასა და რუსეთის ბაზრობებს (იარმარკებს) შორის. შედარებით მსხვილი სავაჭრო

ოპერაციები უკავშირდება ცნობილი საქმოსნის მანუქარ თუმანიშვილის, ისაია თაყუაშვილისა და სტეფან ტერ-შამოვანოვის სახელებს.

რუსეთთან სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირის პირველი ეტაპის გასაცნობად უპირველეს წყაროს წარმოადგენს მოზდოკის გამშვები პუნქტის კანცელარიის მასალები, სადაც ასახულია “დარილის გზის“ გახსნის შემდეგ ცალკეული ვაჭრების ინტენსიური მიმოსვლა ასტრახანსა და მაკარიევოს ბაზრობაზე, შედარებით მცირე რაოდენობის საქონლით. პუნქტის გავლას სჭირდებოდა სპეციალური საბუთი. ნათელი სურათის შესაქმნელად გავეცნოთ რამდენიმე საბუთს: 1784წ. თბილისელი ვაჭარი, მოზდოკიდან ნავაჭრით თბილისში დასაბრუნებლად ითხოვს ნებართვას (ვ. გამრეკელი, 1991, №99). 1780 წლის გამშვები პუნქტის ჩამონათვალში მითითებულია, რომ თბილისიდან პეტრე ოსიპოვს მიაქვს 80 ფუთი აბრეშუმი, თეთრი ბიაზი 500 ცალი; თბილისელ სომეხ ვაჭარ ფარსადანს გააქვს ასტრახანში 66 ფუთი აბრეშუმი; თბილისელ შაკაროვს სავაჭროდ მიაქვს 10 ფუთი აბრეშუმი, 20 შეკვრა ტილო, სხვადასხვა ფერის თავსაფრები, მელიის ბეწვი, დამარილებული თევზი და ფული 104 რუბლი; ქართველი ვაჭარი მიხეილ ივანოვი ამხანაგებთან ერთად ორი ურმით გადადის ასტრახანში, გასაყიდად მიაქვთ: ღვინო 14 კასრი, კარაქი — 15 ფუთი, საბონი — 5 ფუთი, ბერძნული კაკალი — 1 ტომარა, ფოლადის ჯამები, დანები და ხისგან გამოთლილი სუფრის ჭურჭელი 1792 წ. თბილისელ “ამხანაგებს“ მიაქვთ გასაყიდად: ტილო, ხორბალი — 15 ფუთი, ბეწვეული, ირანული აბრეშუმი (ვ. გამრეკელი, 1968, 1, №67, 103) და ა. შ. მასალის სიმრავლის გამო ყველა საბუთის ჩამოთვლას არ შევუდგებით.

ქართულ ხელისუფლებას შესანიშნავად ესმოდა სავაჭრო ურთიერთობების — არა მარტო ეკონომიკური, არამედ პოლიტიკური მნიშვნელობა. ქართველი მეფეები ზრუნავდნენ, რომ სავაჭრო ურთიერთობები უფრო აქტიური და ვაჭრებისათვის უსაფრთხო გამხდარიყო. საგულისხმოა ერეკლე II-ის წერილი 1780 წ. მოზდოკის კომენდანტისადმი, ქარავენების თავისუფალი გადაადგილების შესახებ: “რომელიც ოსეთის გზის თადარიგზე გეგმანათ, დიად კარგად გერჩიათ, ჩვენთ მოგვეწონა. ეს გზა ვაჭრებისათვის უფიქრებელი რომ შეიქმნას, მრავალი ვაჭარი დაიწყებს სიარულს და დიდი სარგებელი იქნება ორსავე მხარეს. მაგრამ ჩვენ ამას მოგახსენებთ. დარიელას ციხე, რომელიც ჩვენის ქვეყნისა და ოსეთის საზღვარი არის, რომ ამ ადგილიდან ჩიმი რვა ვერსი თუ იქნება, ჩვენ ამ ხსენებულს ციხეში რამდენსამე ჯარს დავაყენებთ. როცა მანდემამ ქარავანი წამოვიდეს, რომ თქვენ იმას ჯარი გამოატანოთ. ისინი ჩიმს აქეთ ოთხს ვერსზე მოჰყვენ, ამ დარიელას ციხეში მდგომნი ჩვენი ჯარისკაცები, ოთხს ვერსზე ესენი მოეგებებიან და იქ იმ ჩვენს კაცთ მოაბარონ ხოლმე... ამ წესით ამ გზაზე მოსიარულენი ვაჭარნი დიდს მშვიდობას მიიღებენ“ (ვ. გამრეკელი, 1980, №14).

მოზდოკის კანცელარიის მასალები შეისწავლა და გამოსცა მკვლევარმა ვ. გამრეკელმა. მან ამ ეტაპზე რუსეთთან ფულად-სასაქონლო ურთიერთობა დაახასიათა როგორც წვრილი, საცალო ვაჭრობა. სავაჭრო საქონელი იყო ძირითადად კვებითი პროდუქტი, სამეურნეო, გალანტერია და სხვ. ამავე დროს ავტორი მიუთითებს, რომ მიუხედავად წვრილი მასშტაბებისა, ვაჭრობა იმ დროისათვის და იმ პირობებში პროგრესული, ეკონომიკური და სოციალური მნიშვნელობისა იყო (ვ. გამრეკელი, 1968, გვ. 69-70).

მოზდოკის კანცელარიის მასალების აღწერისა და XVIII ს. II ნახევრის ქართული ისტორიული საბუთების გაცნობით ჩანს, რომ რუსეთთან ვაჭრობაში შესამჩნევ როლს ასრულებდნენ ქუთაისელი ვაჭრები. 1791 წ. მოზდოკი გაიარეს ვაჭრებმა ქუთაისიდან — გრიგორიევმა და პეტროსოვმა (კვლავ ხაზი უნდა გაუხვავდებოდნენ იმ გარემოებას, რომ რუსულ მასალებში ქართული გვარები რუსული დაბოლოებით არიან მოხსენიებული), რომელთაც ჰქონდათ სოლომონ მეფის დახასიათება როგორც “წესიერი” ვაჭრებისა, მათ გასაყიდად მიაქვთ აბრეშუმი, ბეწვეული და 3 ათასი არშინი ტილო (ვ. გამრეკელი, 1968, №100).

საყურადღებოა, რომ ქუთაისელ ვაჭრებს რუსეთის ბაზრებზე ძირითადად ადგილობრივი საქონელი გაჰქონდათ. როგორც ჩანს, განსაკუთრებული მოთხოვნით სარგებლობდა იმერული თავთა. ეს იყო აბრეშუმის ქსოვილი, რომელიც მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში მზადდებოდა და თავის სილამაზითა და სინაზით გამოირჩეოდა. XVIII საუკუნის II ნახევარში ქუთაისელ ანდრიაშვილს მაკარიევოს ბაზარზე 77 შეკვრა თავთა წაუღია, ასევე 80 ცალი მელიისა და 40 კვერნის ბეწვი. ანალოგიური შინაარსისაა საბუთი, რომლის თანახმად ქუთაისელ ვაჭარ ბეჟანიშვილს რუსეთში გასაყიდად მიაქვს 21 შეკვრა იმერული თავთის ქსოვილი, 60 მელიისა და 45 ცალი კვერნის ბეწვი (ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 254, აღწერა I, საქმე 131, გვ. 224, 443).

XVIII საუკუნის ბოლოს მოზდოკში ვაჭრობს იმერელი დავით ალავერდოვი, ხოლო ქუთაისელი სტეფანე ქაიხოსროვი და ბერი გრიგორიევი რუსეთში სავაჭროდ მიდიან და თან მიაქვთ აბრეშუმი, თავთა, მელიის ბეწვი და სხვ. (მ. სამსონაძე, 1980, გვ. 149). 1780 წელს შედგენილ გასაყიდი საქონლის ნუსხაში, რომელიც იმერელ ვაჭარ იოსებს მიაქვს რუსეთში სავაჭროდ, ძირითადად დასახელებულია ტყავები, გარეული კატისა და მელიის ბეწვი და საკვები პროდუქტი (ვ. გამრეკელი, 1968, №90). ქუთაისელ ანტონ ელიზბარაშვილს რუსეთში გასაყიდად მიაქვს ტილო, საღებავები, ფუთი შაქარი, ათასი გარეული კატის ბეწვი და რბილი საჩექმე ტყავი (ვ. გამრეკელი, 1968, №93).

ცენტრალური საისტორიო არქივში ინახება რუსი პოლკოვნიკის მერლინის აღწერა, სადაც იგი ჩამოთვლის იმ საქონელს, რომელიც XIX საუკუნის დასაწყისში ძირითადად შედიოდა რუსეთიდან ქუთაისის ბაზარზე გასაყიდად. ესენია: ქსოვილები, სხვადასხვა პროდუქტი, ავეჯი, ჭურჭლეული და ა. შ. (ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 16, აღწერა I, საქმე 1604, გვ. 4—5).

აღნიშნულ პერიოდში ჩრდილოეთ კავკასიის გავლით საქონლის გადატანა, ცხადია, რისკსა და საფრთხესთან იყო დაკავშირებული. ამის ნათელი დადასტურებაა მოზდოკის კანცელარიის მასალები, სადაც მრავლადაა ჩამოთვლილი გაძარცვული ვაჭრების საჩივრები: 1780 წელს დაწერილ თბილისელ ვაჭარ შერგილოვის რაპორტში ჩამოთვლილია გაძარცვული ქარაგნის საქონლის ნუსხა: ბეწვეული, ტილო, ვერცხლისფერი და წითელი ფარჩა, გერმანული ჭურჭელი, ესპანური მაუდი, სხვადასხვა წვრილმანი, სულ 1600 მანეთის საქონელი (ვ. გამრეკელი, 1968, №61).

1780წ. ერეკლე II-ის წერილში კავკასიის ხაზის მთავარსარდალ პოტიომკინისადმი, მითითებულია ახალციხის ფაშას მიერ ქართველი ვაჭრების გაძარცვის შესახებ - “საქონელი სულ წაერთვა, საქონელი და თეთრი ათასი თუმნისა ყოფილა” - ვკითხულობთ საბუთში (ვ. გამრეკელი, 1980. №59).

1784 წ. მეფე ერეკლე კვლავ თხოვნით მიმართავს პოტიომკინს, ქართველი ვაჭრების დასახმარებლად: “დარუბანდსა და ბაქუს მოსიარულეთ ჩვენს ვაჭართ დიად დიდი გაჭირება აქვსთ იქაურის ხანებისაგან და ამისათვის ვითხოვთ თქვენის მაღალ მსვლელობისაგან, რომ მიეწეროსთ იმათ თქვენგან, რომ ამგვარის ჩვენის ვაჭრების წყენისა და შეჭირვებისაგან დასცხრენ და ველარ იკადრონ ამისთანა საქმე“ (ვ. გამრეკელი, 1980. №74)

იმავე წელს მეფე ერეკლე პოლკოვნიკ ბურნაშევს ატყობინებს, რომ გორელი ვაჭარი შინინოვი (რომელსაც დიდი რაოდენობით ენდრო გადაჰქონდა ყიზლარში) ლეკებმა მოკლეს და თხოვს დახმარებას, რომ დანაკარგი დაუბრუნდეს მემკვიდრეებს (ვ. გამრეკელი, 1980. №85). მომდევნო წერილით მეფე მიმართავს ბურნაშევს განჯასთან ქართველი ვაჭრების გაძარცვის გამო და კვლავ დახმარებას თხოვს (ვ. გამრეკელი, 1991, №111).

ყაზარდოში თბილისელი სომეხი ვაჭრების გაძარცვისა და დახოცვის გამო ერეკლე სთხოვს პოტიომკინს დახმარებას, რათა წართმეული თანხა (12350 მანეთი) დაუბრუნდეს მემკვიდრეებს (ვ. გამრეკელი, 19891, №114)

ხშირად ადგილი ჰქონდა რუსი მოხელეების მხრიდან უსულგულო დამოკიდებულებასა და თვითნებობას. 1797 წელს ქართველი ვაჭრების მიერ შედგენილ საჩივარში ჩანს, რომ საბაჟოს დირექტორმა ლვოვმა ჩამოართვა მათ 700 ოქრო, 70 თუმანი და ნავაჭრი საქონელი (ვ. გამრეკელი, 1968, №120).

ამდენად, რუსეთთან სავაჭრო ურთიერთობას XVIII საუკუნის II ნახევარში წვრილი, საცალო ვაჭრობის ხასიათი ჰქონდა. ვაჭრობა მიმდინარეობდა ძირითადად სამხრეთ ქალაქებთან: ასტრახანსა და ნიჟეგოროდთან, მაგრამ ქართველი ვაჭრების ინტენსიური მიმოსვლა, აქტიური ფულად-სასაქონლო და საბაზრო კავშირები განვითარების პერსპექტივით ხასიათდებოდა.

დამოწმებული ლიტერატურა

ნ. ბერძენიშვილი, 1953 - ნ. ბერძენიშვილი, მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, II, თბ., 1953.

ვ. გაბაშვილი, 1982 - ვ. გაბაშვილი, ჩრდილოეთის გზა, საქართველოს საგარეო-ეკონომიკური ისტორიიდან, მნათობი, №4, 1982.

დ. კაციტაძე, 1982 - დ. კაციტაძე, რუსეთ-საქართველოს სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი XVIIIს. II ნახევარში, ისტორია, გეოგრაფია სკოლაში, №4, 1982.

მასალები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიისათვის, (მზითვის წიგნები), თბ., 1974.

შ. მესხია, 1983 - შ. მესხია, საისტორიო ძიებანი, II, თბ., 1983.

მ. სამსონაძე, 1980 - მ. სამსონაძე, სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება XIX ს. I მესამედის საქართველოში, თბ., 1980.

ი. ცინცაძე, 1960 - ი. ცინცაძე, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, თბ., 1960.

- გ. გამრეკელი, 1968** - В. Гамрекели, Документы по взаимоотношениям Грузии с северным кавказом, I, Тб., 1968.
- გ. გამრეკელი, 1980, 1991** – Межкавказские политические и торговые связи восточной Грузии, Тб., I, 1980; II, 1991.

RUSUDAN KASHIA

FROM THE HISTORY OF GEORGIAN-RUSSIAN RELATION (II HALF OF XVIII CENTURY)

Russian goods emerged from Russian road in Transcaucasia from the second half of the XVIII century. Russian Empire was trying to annex the borders towards South during centuries. Endeavors of predominating the markets of Black Sea and Caucasus became stronger since 1750, when so called “Dariali Road” was launched. Kingdom- provinces of Georgia connected to Russian trade centers with shortest ways.

For Russia Transcaucasus should have become the store of raw materials, which would have provided the increasing industry of the Empire with the production. Silk, hues (especially bot madder), cotton, cotton tissues, oriental crafts enjoyed great demand.

For the introduction of the first stage of trade-economic connections, the initial resource is the chancellery materials of Mozdok post control .

Visits of Georgian traders to Russian cities, especially in the marketplaces Mozdok and Astrakhan, Makarievo and Nizhegorod became intense.

Trading relations with Russia in the II half of the XVIII century had a character of retail trade. Trade relations took place basically with cities from the South: Astrakhan and Nizhegorod, but intensive visits of Georgian traders, active trading connections showed development perspectives.